

College voor Examens

SPECIAL NEEDS SPECIAL

CENTRALE EXAMINERING EN DEELNEMERS MET EEN
BEPERKING IN HET MBO
PILOTJAAR 2013-2014

College voor Examens, augustus 2013

Inleiding

Centrale examens zijn nieuw voor het mbo. In het studiejaar 2013-2014 nog pilot, vanaf studiejaar 2014-2015 geleidelijk regulier, voor Nederlands en rekenen, 3F en 2F. Centrale examens zijn een gedeelde verantwoordelijkheid van de (examencommissie van) de instelling en het College voor Examens. Een gedeelde verantwoordelijkheid roept onvermijdelijk de vraag op hoe het dan verdeeld is: wie mag wat beslissen? Wat is de beleidsvrijheid van de instelling, en wat de rol van de inspectie? Deze brochure zet de informatie op een rij. Daarbij is in de opzet geprobeerd tegemoet te komen aan verschillende behoeften. De een wil concreet weten wat mogelijk is voor een ADHD-er en hoe dat geregeld moet worden. Een ander wil zich ruimer oriënteren. En een derde is vooral geïnteresseerd in achtergronden, in het hoe en waarom van de gemaakte keuzes. Hopelijk vindt iedereen in de gekozen opzet wat hij zoekt.

Hoofdstuk 1 en 2 bevatten regels voor de afname van de pilotexamens in het studiejaar 2013-2014, met een beknopte toelichting. Qua opzet lijken die hoofdstukken op de vorm zoals na de pilot een definitieve regeling eruit gaat zien. Daarop volgt hoofdstuk 3, uitgebreide toelichting verdeeld naar beperking, terwijl de hoofdstukken 4, 5 en 6 ingaan op achtergronden, verdeling van verantwoordelijkheden en de relatie tussen keuzes bij centrale examens en instellingsexamens.

In het studiejaar 2013-2014 hebben alle centrale examens in het mbo een pilotkarakter. De regels voor afname zijn óók in een pilot verbindend voor iedere instelling die aan de pilot meedoet. Dat geldt voor algemene afnameregels (o.a. tijdsduur, afnamemoment en cijfervaststelling), en ook voor de specifieke regels in deze brochure. Als het aanbod voor een deelnemer niet passend is, kan de instelling contact opnemen met het CvE. Dat geldt als algemene regel overigens ook zodra de centrale examens regulier zijn.

Dit is een eerste versie van een jaarlijks te verschijnen brochure. Praktische, logistieke zaken kunnen op grond van ervaringen worden aangepast. Zo werd het aangepaste examen voor doven in het studiejaar 2012-2013 nog alleen op bestelling separaat geleverd, in het studiejaar 2013-2014 zit die in het standaard

leveringsaanbod. Ook kan het aanbod van aangepaste examens worden uitgebreid, en kan de tekst waar nodig worden verduidelijkt. De basisregels en uitgangspunten (de noodzaak om de wijze van examinering aan te passen en de verdeling van verantwoordelijkheden tussen instelling en het CvE) zijn gebaseerd op bestaande wetgeving en zullen dus in ieder geval op hoofdlijnen na de praktijkbeproeving in het komende pilotjaar ongewijzigd blijven.

Nog een korte opmerking over gebruikte terminologie:

De centrale examens in het mbo worden ook wel aangeduid als centraal ontwikkelde examens (COE). In deze brochure wordt steeds de term centrale examens gehanteerd. Wie onderwijs volgt in het mbo wordt deelnemer of student genoemd, in deze brochure steeds deelnemer.

In deze eerste versie van de brochure is een blanco paragraaf 3.2 opgenomen over dyscalculie. De *Voortgangsrapportage Implementatie referentieniveaus taal en rekenen 2013* zal nadere informatie geven over de aanpak van deelnemers met dyscalculie bij de examinering van rekenen in vo en mbo. Het CvE zal daarop, en daarmee in lijn, paragraaf 3.2 toevoegen aan de brochure.

Opmerkingen worden op prijs gesteld en kunt u mailen naar coe-beperking@cve.nl.

Inhoud

Inleiding	3
1 Regels	7
2 Artikelsgewijze toelichting	10
3 Toelichting per beperking	14
3.1 Dyslexie	14
3.2 Dyscalculie	16
3.3 Visuele beperking	17
3.4 Auditieve beperking	19
3.5 ESM (ernstige spraak-taalmoeilijkheden)	21
3.6 Beperkingen in het autistisch spectrum; ad(h)d; overige beperkingen	23
3.7 Ziekte	25
3.8 ...en als er iets fout gaat bij de afname?	27
4 Wie is waarvoor verantwoordelijk?	29
5 Relatie tussen instellings- en centraal examen	32
6 De deskundigenverklaring	35
7 Tijdverlenging	38
8 Het woordenboek	42
9 Levering studiejaar 2013-2014	44

1 Regels

Regels voor aangepaste examinering centrale examens mbo Nederlandse taal en rekenen voor deelnemers met een beperking of andere bijzondere omstandigheden in het pilotjaar 2013-2014.

Toepassing van de regels is verplicht bij deelname aan de pilot, dus bij afname van door het CvE geleverde centrale (pilot)examens.

Artikel 1

- a. De examencommissie van de instelling voor beroepsonderwijs en volwasseneneducatie, verder te noemen "de examencommissie", kan voor een deelnemer met een beperking de wijze van centrale examinering mbo aanpassen, indien door de wijze van examinering en de aard van de beperking de deelnemer bij het centraal examen niet in staat wordt gesteld te tonen of hij aan de exameneisen voldoet.
- b. De examencommissie handelt bij de aanpassing volgens 1a binnen de kaders, vastgelegd door het College voor examens in deze regeling.

Artikel 2

- a. De examencommissie maakt ten behoeve van een doeltreffende aanpassing gebruik van aangepaste examens geleverd door het College voor examens, zoals vermeld in artikel 5 van deze regeling.
- b. De examencommissie past de regels voor examinering aan binnen de kaders, vermeld in artikel 7.
- c. Indien met de aanpassingen onder 2a. en 2b. geen doeltreffende aanpassing wordt bereikt, neemt de examencommissie contact op met het College voor Examens dat kan besluiten tot het bieden van de mogelijkheid van een verdergaande aanpassing binnen de kaders van de exameneisen.

Artikel 3

- a. Bij toepassing van artikel 2 door de examencommissie op grond van een beperking die niet van zintuiglijke of lichamelijke aard is, beschikt de examencommissie over een deskundigenverklaring van een ter zake kundige orthopedagoog of psycholoog.

- b. Bij toepassing van artikel 2 geldt dat door de instelling en de examencommissie in het onderwijstraject en bij instellingsexamens overeenkomstige aanpassingen moeten zijn verricht en dat waar relevant remediële ondersteuning is aangeboden en benut.

Artikel 4

Bij toepassing van artikel 2 door de examencommissie legt de examencommissie in het proces verbaal vast dat van een aangepaste examinering sprake is. De examencommissie beschikt over een dossier waarin is opgenomen: de aard van de beperking, de eventuele verklaring van een deskundige of de omschrijving van de in artikel 3b genoemde ondersteuning, de aanpassing bij het examen, en de eventuele afspraken met het College voor examens. Het dossier blijft bewaard conform de geldende bewaartermijn voor examenwerk.

Artikel 5

Het College voor examens levert aangepaste centrale examens Nederlandse taal en rekenen:

- a. Ten behoeve van deelnemers met een leesbeperking (dyslexie): centrale examens waarin voorzien is in audio als hulpmiddel.
- b. Ten behoeve van deelnemers met een auditieve beperking: centrale examens Nederlandse taal waarin alleen de vaardigheid lezen wordt getoetst.
- c. ten behoeve van deelnemers met een visuele beperking: aangepaste centrale examens Nederlandse taal en rekenen.
- d. elke andere aanpassing die voortvloeit uit artikel 2c.

Artikel 6

De examens, genoemd onder artikel 5a. worden aan alle instellingen voor alle jaarlijks vastgestelde afnameperiodes geleverd. De examens genoemd onder 5b worden geleverd aan alle instellingen voor een deel van de periodes, met een minimum van twee periodes. De examens, genoemd in artikel 5c en 5d worden geleverd na tijdige bestelling door de examencommissie bij het College voor examens, eveneens voor (tenminste) twee van de afnameperiodes. De examencommissie draagt er zorg voor dat het aangepaste examen wordt afgelegd door de deelnemer die het rechtens toekomt, met inachtneming van het gestelde in artikel 3.

Artikel 7

De examencommissie kan ten behoeve van een deelnemer met een beperking of andere bijzondere omstandigheden de afnamecondities van het examen aanpassen:

- a. De examencommissie kan zonder nadere eisen de examencondities voor de deelnemer aanpassen indien deze condities geen onderdeel zijn van de exameneisen; dit met inachtneming van artikel 4 van deze regeling.
- b. De examencommissie kan de afnametijd voor deelnemers met een lichamelijke, zintuiglijke of andere beperking verlengen met ten hoogste een half uur, met inachtneming van artikel 3 en artikel 4 van deze regeling. Indien een deelnemer meerdere beperkingen heeft, geldt ook het maximum van een half uur.
- c. Bij aangepaste examens zoals genoemd in artikel 5 lid b, c en d stelt het College voor examens aangepaste afnamecondities vast.
- d. Indien naar het oordeel van de examencommissie ten behoeve van een deelnemer met een beperking of bijzondere omstandigheden een verdergaande aanpassing van de afnamecondities noodzakelijk is dan bepaald onder artikel 7a en 7b van deze regeling, neemt de instelling zo spoedig mogelijk contact op met het College voor examens.

2 Artikelsgewijze toelichting

Artikel 1 en 2

Deze artikelen regelen de formele verantwoordelijkheden. Het is de (examencommissie van de) instelling die verantwoordelijk is voor een doeltreffende aanpassing. De instelling maakt daarbij gebruik van het standaard aanbod van het CvE, of neemt, indien dit aanbod niet adequaat is, contact op met het CvE. De instelling mag dus *niet* zelf het centraal examen aanpassen, of afnamecondities die rechtstreeks verband houden met de exameneisen. Doet de instelling dat wel, dan handelt zij in strijd met de regels van het College voor examens. Daarentegen: de instelling mag er ook niet van uitgaan dat een aanpassing niet mogelijk is. Als de instelling onvoldoende onderzoekt of een aanpassing mogelijk is, handelt zij in strijd met de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (Wgbh/cz). Deelnemers kunnen op grond van de wet een klacht indienen bij het College voor de Rechten van de Mens (voorheen bij de Commissie Gelijke Behandeling) als zij menen dat hen hierdoor een doeltreffende aanpassing wordt ontzegd. Als op grond van een beperking een niet in het aanbod voorziene aanpassing noodzakelijk wordt geacht, neemt de instelling contact op met het College voor examens.

Artikel 3

Bij deelnemers met een lichamelijke, een auditieve of een visuele beperking is ten behoeve van het aanpassen van het centraal examen geen deskundigenverklaring nodig.

Bij beperkingen die niet "van buiten" zichtbaar zijn en ook niet van zintuiglijke aard zijn, is een verklaring van een ter zake deskundige orthopedagoog of psycholoog nodig. Dit geldt dus bijvoorbeeld bij dyslexie en vormen van autisme.

Het is de examencommissie die bepaalt of een (binnen deze regels toegestane) aanpassing voor een deelnemer doeltreffend is.

De deskundigenverklaring en de aanwijzingen daarbij in het deskundigenrapport zijn niet alleen van belang voor het centraal examen maar ook voor het instellingsexamen en het onderwijs. Als (bijvoorbeeld) bij het centraal examen tijdverlenging en auditieve ondersteuning wordt geboden (i.v.m. dyslexie), dan moet in het onderwijs en bij instellingsexamens die faciliteit ook geboden zijn en geboden worden, behoudens waar de faciliteiten

niet van belang zijn (bijvoorbeeld bij praktijkopdrachten waarin leeswerk geen of een zeer beperkte rol speelt).

Artikel 4

Dit artikel regelt hoe een en ander ten behoeve van onder andere het toezicht door de inspectie moet worden vastgelegd. Een *melding vooraf* van een aanpassing bij het CvE of inspectie is niet nodig. Bij het CvE moet wel melding gedaan worden indien met het standaard aanbod een doeltreffende aanpassing niet mogelijk is. De inspectie controleert alleen achteraf en ziet toe op toepassing van de regels van het CvE én van onder andere de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte.

Artikel 5

De aangepaste examens genoemd onder a, b en c worden in ieder geval geleverd, aanpassingen onder b en c niet altijd voor elke afnameperiode en deels op bestelling door de instelling. Onder d vallen de aangepaste examens die worden gemaakt op grond van artikel 2c, indien de standaard levering niet voldoet. Dat kan maatwerk zijn in een incidenteel geval, zoals een mondelinge afname voor een zwaar lichamenlijk beperkte deelnemer. Het kan ook zijn dat de doeltreffende aanpassing voor een deelnemer relevant is voor meer deelnemers, eventueel ook op andere instellingen. Tijdig voor aanvang van het nieuwe studiejaar deelt het CvE mee welke aangepaste examens en andere voorzieningen naast de onder a, b en c genoemde examens in ieder geval ter beschikking worden gesteld, en in welke periode(s). Dat laat onverlet dat in de loop van het studiejaar in incidentele gevallen verdergaand maatwerk zal worden verricht.

Artikel 6

Examens voor deelnemers met een visuele beperking vereisen maatwerk. Datzelfde geldt voor examens zoals bedoeld in artikel 5d. Te denken valt daarbij aan een deelnemer die door een chronische ziekte niet langer dan een half uur achtereen kan werken en/of niet via een beeldscherm, of bijvoorbeeld aan een dyslectische dove leerling voor wie audio als voor de hand liggend hulpmiddel niet werkt. Maatwerk door het College voor examens vereist goed overleg met de instelling en daarna aanpassing van het examen. En dat vereist weer tijdige bestelling door de examencommissie. Het maatwerk kan overigens ook

leiden tot andere eisen ten aanzien van geheimhouding en afname. Ook zal in het algemeen het maatwerk niet voor alle afnameperiodes worden geleverd.

Artikel 7

Lid a:

Onder deze condities kan o.m. het volgende worden gerekend: gebruik maken van speciaal meubilair, aangepast toetsenbord etc. Maar ook het even onderbreken van de examenzitting (bijvoorbeeld bij diabetes) en daarna voortzetten met inachtneming van de netto afnametijd. Verder is het mogelijk om, indien gewenst, een deelnemer geheel te scheiden van de overige examendeelnemers. Of om hem toe te staan bij de examens zonder geluid gebruik te maken van een (gecontroleerde) mp3-speler met voor hem rustgevend geluid. Al deze aanpassingen worden niet gemeld aan het CvE maar wel opgenomen in het dossier omtrent de examinering van de deelnemer volgens artikel 4.

Onder dit lid vallen *niet* aanpassingen zoals het toestaan van spelling- en rekenkaarten. Dat zijn immers aanpassingen die wellicht een deel van de exameneisen aantasten.

Lid b.

De tijdverlenging op grond van dit artikel geldt bijvoorbeeld ook voor deelnemers met diabetes. Een deelnemer met dyslexie die geen gebruik wenst te maken van audio als hulp, kan deelnemen aan een andere variant van het examen en heeft recht op tijdverlenging met ten hoogste een half uur.

Lid c.

Bij aangepaste examens voor deelnemers met een visuele of auditieve beperking stelt het CvE de aangepaste afnametijd vast die mede kan afhangen van de aard van de beperking en van de aanpassing. Bij aangepaste examens voor deelnemers met dyslexie geldt tijdverlenging van ten hoogste een half uur. Daar bovenop mag dan niet ook nog eens verlengd worden op grond van artikel 7 lid b.

Lid d.

Zie ook de toelichting bij artikel 1 en 2. De Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (Wgbh/cz) verplicht de instelling te onderzoeken welke doeltreffende aanpassing mogelijk is. Waar een volgens het

inzicht van de instelling doeltreffende aanpassing in strijd is of lijkt met de afnameregels van het College voor examens, dient contact te worden opgenomen met het College voor examens.

3 Toelichting per beperking

3.1 Dyslexie

Dyslexie is een beperking bij het lezen en spellen op woordniveau. Anders gezegd: moeite met technisch lezen en schrijven. Technisch lezen is bij de centrale toetsing in het mbo geen doel maar een middel. Dat middel (lezen) kan worden vervangen door voorlezen, en/of verlicht door het toekennen van enige extra tijd. Beide toepassingen zijn mogelijk en toegestaan bij de centrale examens in het mbo, voor zowel Nederlandse taal als rekenen. Van de digitale examens wordt per afnameperiode tenminste één variant geleverd voorzien van (kunstmatige) spraak. En op grond van artikel 7b. kan de instelling een half uur extra tijd toekennen. Bij de standaard lengte van de examens is dat adequaat. Het halve uur extra geldt ook als de deelnemer niet kiest voor een variant met voorleesfunctie.

Spelling- en grammaticakaarten of spellingcontrole op de computer zijn bij de centrale examens niet toegestaan en overigens ook niet functioneel. Beperkte grammatica-overzichten in de gangbare woordenboeken hoeven niet te worden verwijderd.

Deelnemers met dyslexie kunnen een voorkeur hebben voor een bepaald lettertype en/of voor (veel) grotere letters. Aanpassing van het lettertype is bij de centrale examens niet mogelijk. En ook niet noodzakelijk want het effect van voorkeurlettertypes is niet aangetoond. Wel is aangetoond dat mensen met dyslexie baat hebben bij een schreefloze letter. Daarmee is in de centrale examens rekening gehouden.

Hetzelfde geldt voor lettergrootte. Te kleine letters zijn hinderlijk voor mensen met een leesprobleem maar dan vooral omdat dat leidt tot te veel letters op een pagina. De letters (en de hoeveelheid tekens) op het beeldscherm bij digitale centrale examens zijn in jaren ervaring in het voortgezet onderwijs adequaat gebleken.

In het mbo is spraaksynthese voor deelnemers met dyslexie een ingeburgerd doeltreffend hulpmiddel. Teksten worden digitaal aangeleverd en met computerstem voorgelezen. Vaste gebruikers van spraaksynthese missen in de huidige digitale examens een meelopende cursor die het eenvoudiger maakt met de voorlezer mee te lezen. In Facet, de nieuwe examensoftware, zal dat worden ondervangen. Daar wordt spraaksynthese als hulpmiddel

voor de dyslectische deelnemer in de programmatuur ingebouwd waardoor alle varianten indien nodig van voorlezen kunnen worden voorzien én waarbij in de tekst de spreker kan worden gevolgd.

In een enkele situatie, bijvoorbeeld door een combinatie van beperkingen, kan het zijn dat de door het CvE geleverde aanpassing in samenhang met de tijdverlenging niet adequaat is. Dan geldt artikel 2c: de examencommissie neemt contact op met het CvE, via mailadres coe-beperking@cve.nl.

Stappenplan dyslexie

Dit geldt voor zowel de centrale examens taal als rekenen.

1. De examencommissie vergewist zich ervan welke deelnemers op grond van dyslexie recht hebben op een aanpassing bij de centrale examens.
2. Met de deelnemers wordt nagegaan van welke voorzieningen (extra tijd en/of voorleesfunctie) gebruik gemaakt wordt.
3. De toegekende voorzieningen worden in een dossier vastgelegd dat gekoppeld wordt aan het proces verbaal van de afname.
4. De toegekende voorzieningen hoeven niet aan het CvE of inspectie vooraf te worden gemeld. Er is geen speciale bestelling nodig: examens met voorleesfunctie worden standaard voor elke periode geleverd, de (maximale) examentijd wordt binnen de kaders (maximaal een half uur verlenging) door de examencommissie vastgesteld.
5. Afname gebeurt in de standaard examensoftware met de algemeen geldende regels. Hetzelfde geldt voor beoordeling en normering.
6. Als de standaard oplossing niet adequaat is, neemt de examencommissie contact op met het CvE, coe-beperking@cve.nl

3.2 Dyscalculie

In het cursusjaar 2013-2014 start het CvE met een pilot dyscalculie. Door diverse aanpassingen wordt ernaar gestreefd de rekentoets zo vorm te geven dat de deelnemer beter in staat wordt gesteld te laten zien wat hij beheerst. Daarbij kunnen ook hulpmiddelen zoals een beperkte rekenkaart worden ingezet.

Elke instelling kan kandidaten aanmelden voor de pilot. Als voorwaarde voor deelname geldt dat school en kandidaat een aantoonbare extra inspanning hebben verricht om de kandidaat aan de eisen te laten voldoen, bijvoorbeeld door remedial teaching.

Het CvE en het Steunpunt Taal en Rekenen mbo organiseren een voorlichtingsbijeenkomst over de pilot dyscalculie, op 30 september 2013 van 14.00 uur – 16.00 uur in Aristo zalencentrum te Utrecht. Aanmelden voor deze bijeenkomst gaat via Steunpunt Taal en Rekenen mbo (www.steunpunttaalenrekenenmbo.nl).

Op de bijeenkomst zal worden ingegaan op de inhoudelijke aanpassingen in de rekentoets, op de te volgen procedure bij de aanmelding van de kandidaat en de vereisten voor aanmelding, op de hulpmiddelen bij de rekentoets, en op de relatie met het onderwijs. De bijeenkomst kan zinvol zijn voor contactpersonen, examensecretarissen, rekencoördinatoren en zorgcoördinatoren. Aan de hand van de informatie op de bijeenkomsten zal paragraaf 3.2 van de brochure nader worden ingevuld.

3.3 Visuele beperking

Voor deelnemers met een visuele beperking kan het noodzakelijk zijn de wijze van examinering aan te passen. In beginsel kan de deelnemer met een visuele beperking voldoen aan de exameneisen geldend voor taal en rekenen, de wijze waarop de examens worden gepresenteerd, kan echter een bottleneck zijn. Voor deelnemers met een visuele beperking worden daarom aangepaste centrale examens geleverd. Bij Nederlandse taal worden de videofilms voorzien van of vervangen door een gesproken toelichting, bij rekenen kunnen opgaven met een sterk visueel karakter worden aangepast en worden plaatjes indien nodig door tekst vervangen. Ook de bediening gaat anders – de huidige en de toekomstige examensoftware is niet geschikt voor bediening door mensen met een ernstige visuele beperking. Examens worden daarom geleverd in Word (geschikt voor verklanking en/of brailleleesregel), met gevolgen voor de afnamecondities, de geheimhoudingsregels en de correctie.

De aanpassing is maatwerk. Niet elke visueel beperkte deelnemer is vertrouwd met dezelfde hulpmiddelen. Soms zijn verduidelijkte tekeningen adequaat, soms moeten tekeningen worden vervangen. Het complexe maatwerk gebeurt door het CvE na contact met de instelling. Het is daarom noodzakelijk dat tijdig bekend is voor welke deelnemers maatwerk nodig is. Vanwege de complexiteit wordt het maatwerk ook slechts voor een deel van de examenperiodes geleverd. De deelnemer met een visuele beperking heeft recht op afname en recht op herkansing en daarom worden de examens geleverd voor de tweede en de vierde afnameperiode (indien besteld). Ook deze beperkte afnameperiode maakt tijdig overleg met de deelnemer noodzakelijk. Met de deelnemer kan dan ook worden nagegaan of de standaard uitvoering met enige aanpassingen (groter beeldscherm, gebruik makend van audio-ondersteuning, extra tijd) bruikbaar is. Het is ook mogelijk dat het standaard examen Nederlandse taal bruikbaar is maar het standaard examen rekenen niet. Wellicht is het voor de langere termijn mogelijk dat de check op dit punt een vast onderdeel wordt bij de aanmelding van de deelnemer, waarbij immers ook de consequenties voor het gehele onderwijs en de instellingsexamens wordt bekeken.

NB: kleurenblinde deelnemers ondervinden i.h.a. bij het centraal examen geen probleem. Mocht de examencommissie bij het oefenen en voorbereiden of eventueel bij de afname toch een

probleem constateren, dan neemt de examencommissie contact op met het CvE.

Stappenplan visuele beperking ***Dit geldt voor het taal- en rekenexamen***

1. De examencommissie vergewist zich er zeer tijdig van of er deelnemers zijn voor wie vanwege visuele beperking een aanpassing van de centrale examens wellicht nodig is.
2. De examencommissie gaat met de deelnemer na of met kleine aanpassingen, vallend binnen competentie en mogelijkheden, de standaard examens voldoen.
3. Indien de standaard examens niet of niet geheel voldoen, meldt de examencommissie voor 15 oktober van het studiejaar de deelnemer bij het CvE, via coe-beperking@cve.nl. Vermeld daarbij de examens waarom het gaat (taal en/of rekenen, 2F of 3F).
4. Het CvE neemt contact op met de instelling.
5. Op grond daarvan wordt door het CvE aan de instelling maatwerk geleverd voor de ~~tweede~~ **derde** en de vierde afnameperiode (P3 en P4), in de vorm van een aangepast examen met aangepaste examentijd.
6. De examencommissie houdt zich bij de afname van een aangepast examen aan afwijkende afnamecondities ten aanzien van o.a. geheimhouding, beoordeling etc; deze worden bij de levering verstrekt.
7. De aanpassingen worden in een dossier vastgelegd dat gekoppeld wordt aan het proces verbaal van de afname.

3.4 Auditieve beperking

Voor deelnemers met een auditieve beperking kan het centraal examen Nederlandse taal in zijn standaardvorm (met een onderdeel luisteren) een probleem zijn. Het CvE levert daarom een aangepast examen, zie verderop. Het centraal examen rekenen bevat geen geluid en behoeft dus geen aanpassing. Wel kan op grond van artikel 7b de examencommissie de toetstijd bij het rekenexamen met een half uur verlengen. Die verlenging van toetstijd, die ook geldt voor het aangepaste examen Nederlandse taal, vloeit voort uit het feit dat een auditieve beperking invloed heeft op de taalontwikkeling en daardoor ook indirect op het lezen. Of dat relevant is, wordt bepaald door de examencommissie die een vergelijkbare afweging ook maakt bij de instellingsexamens. Bij de centrale examens mag een doventolk worden ingezet in de rol van woordenboek, die woorden verduidelijkt maar geen oplossingsrichtingen aangeeft. Daarbij geldt de algemene regel (artikel 3b) dat het middel (i.c. de doventolk) ook bij schriftelijke toetsen in het instellingsexamen en leesmateriaal in het onderwijs moet zijn ingezet. In de praktijk wordt een doventolk soms als minder relevant en effectief ervaren naarmate de tekst complexer wordt. Bij een tekst 3F kan een papieren woordenboek effectiever zijn dan een doventolk. De afweging is aan de examencommissie, op grond van de ervaringen van en met de deelnemer.

In de pilotjaren wordt voor deelnemers met een auditieve beperking voor wie het luisteronderdeel niet goed kan worden afgenomen, ervaring opgedaan met de volgende aanpak:

- Het CvE levert in het pilotjaar 2013-2014 (net zoals in pilotjaar 2012-2013) een aangepast centraal examen waarin de luistervragen zijn vervangen door extra leesvragen.
- Luisteren wordt voor deze deelnemers getoetst in het instellingsexamen (samen met de overige mondelinge taalvaardigheden 'spreken' en 'gesprekken'). Bij dit instellingsexamen kunnen passende hulpmiddelen worden ingezet.
- De weging van het instellings- en centraal examen blijft gelijk.

Definitieve invoering van deze aanpak voor deelnemers met een auditieve beperking vergt regelgeving van OCW. Deze wordt naar verwachting in studiejaar 2013-2014 opgesteld.

Hoe toets je het domein Mondelinge taalvaardigheden (spreken, luisteren, gesprekken) bij een dove deelnemer?. Hoewel dit buiten het kader valt van de CvE-regeling, geven we hier een enkele achtergrond die kan helpen bij het zoeken naar passende oplossingen.

De eisen aan de beheersing van de taalvaardigheden (lezen, schrijven, spreken, gespreksvaardigheid en luisteren) zijn in de wet Referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen niet "technisch" maar contextueel-inhoudelijk geformuleerd. Zo kan de dyslectische deelnemer teksten "lezen" met audio-ondersteuning. Dat is in zijn aard en context *lezen*, en niet *luisteren*. Zo kan een dove kan niet *horen* maar wel *luisteren* (en spreken, en gesprekken voeren). Hij doet dat met hulpmiddelen. Bijvoorbeeld met een doventolk, maar ook geschreven taal (chatten) kan bij gesprekken met en door doven een hulpmiddel zijn.

Stappenplan auditieve beperking

Dit is vooral van toepassing op het centraal examen Nederlandse taal

1. De examencommissie vergewist zich er zeer tijdig van of er deelnemers zijn voor wie vanwege auditieve beperking een aanpassing van de centrale examens wellicht nodig is.
2. Indien relevant wordt de deelnemer voor het centraal examen rekenen een half uur extra toegekend.
3. Inzet van een doventolk (als "woordenboek") kan worden toegestaan.
4. De examencommissie gaat met de deelnemer na of (eventueel met technische aanpassingen zoals een andere koptelefoon en met een half uur extra toetstijd) de deelnemer in staat is op verantwoorde wijze het standaard examen Nederlands inclusief luisteren te maken.
5. Indien het standaard examen Nederlands niet voldoet, ~~bestelt~~ beschikt de examencommissie voor deelnemers met een auditieve beperking over een aangepast examen Nederlands (**beschikbaar in P2 en P4**), en wordt luisteren getoetst in het instellingsexamen.
6. De aanpassingen worden in een dossier vastgelegd dat gekoppeld wordt aan het proces verbaal van de afname.

3.5 **ESM (ernstige spraak-taalmoeilijkheden)**

In relatie met een auditieve beperking, maar ook los daarvan, zijn er deelnemers met ernstige spraak-taalmoeilijkheden. Spraakmoeilijkheden zijn geen issue bij het centraal examen. Taalmoeilijkheden, bijvoorbeeld een achterstand in algemene taalontwikkeling (woordenschat, leesvaardigheid) kunnen wel ook bij de centrale examens merkbaar zijn.

Maatregelen in de centrale examinering zelf zijn in het algemeen niet aan de orde. Bij de centrale examens Nederlandse taal wordt de vaardigheid gemeten op 2F- resp. 3F-niveau en een achterstand vergt een extra inspanning van deelnemer en instelling. (Dat de taalachterstand de deelnemer niet kan worden verweten, staat hier los van). Bij het centrale examen rekenen is de taal beperkt en eenvoudig gehouden en overstijgt zeker niet het niveau 2F/3F. De maatregel die wel kan worden getroffen (en in dit geval alleszins fair en relevant is) is tijdverlenging voor beide centrale examens met een half uur (artikel 7b). Niet altijd zal ESM specifiek ook het vermogen tot het maken van het luisterdeel van het examen raken. Is dat wel het geval, dan kan de examencommissie het gebruik van de auditief-beperkten-variant toestaan (zie paragraaf 3.4). De beperkte mogelijkheden bij de centrale examinering laten overigens onverlet dat de ondersteuning van de deelnemer met ESM in het onderwijstraject en bij instellingsexamens grote prioriteit verdient.

Stappenplan ESM

Geldt voor examens Nederlandse taal en rekenen.

1. De examencommissie vergewist zich er zeer tijdig van of er deelnemers zijn voor wie vanwege ESM een aanpassing van de centrale examens wellicht nodig is.
2. Indien relevant wordt de deelnemer voor het centraal examen een half uur extra toegekend.
3. De examencommissie gaat met de deelnemer na of eventueel met technische aanpassingen de deelnemer in staat is op verantwoorde wijze het standaard examen Nederlands inclusief luisteren te maken.
4. Indien het standaard examen Nederlands niet voldoet, bestelt de examencommissie het aangepaste examen Nederlands voor deelnemers met een auditieve beperking, dat door het CvE wordt geleverd voor enkele afnameperiodes, en wordt luisteren getoetst in het instellingsexamen.

5. De getroffen maatregelen worden in een dossier vastgelegd dat gekoppeld wordt aan het proces verbaal van de afname.

3.6 Beperkingen in het autistisch spectrum; ad(h)d; overige beperkingen

Van deelnemers met een beperking in het autistisch spectrum wordt wel gesteld dat zij meer moeite hebben met het interpreteren van beeldspraak, ironie etc, en/of met het onderscheiden van hoofd- en bijzaken. In beginsel horen beide bij de doelen van Nederlands, en is het onderscheiden van hoofd- en bijzaken ook enigszins een onderliggend doel (of wezenlijk onderdeel van de oplosstrategie) bij rekenen.

Niet functionele dubbelzinnigheden (onnodige verwarring) worden in de centrale examens voorkomen, beeldspraak in ieder geval ook bij rekenen. Maar verder geldt dat het bij de taken van de onderwijsinstelling hoort om samen met de deelnemer te werken aan deze onderdelen waarmee hij moeite heeft.

De instelling kan bij de afname van de centrale examens een aantal faciliteiten bieden die vallen onder artikel 7a. Gedacht kan worden aan het voorkomen van afleiders (en daarmee onverwachte situaties), het inoefenen door een keer plaats te nemen in een examenzaal tijdens een afname zonder de facto het examen af te leggen, koptelefoon met rustige muziek (niet bij luisteropdrachten!) en dergelijke. Daarnaast is op grond van artikel 7b een half uur verlenging van de examentijd mogelijk.

Voor bijvoorbeeld deelnemers met AD(H)D geldt ook het bovenstaande: de instelling kan waar nodig externe condities aanpassen om de afname te optimaliseren, en/of een half uur tijdverlenging toestaan.

In deskundigenrapporten wordt soms vermeld dat de deelnemer "recht heeft op" (bedoeld wordt "baat kan hebben bij") een verdergaande aanpassing, zoals het markeren van hoofd- en bijzaken of het mondeling afnemen van het centraal examen. De examencommissie kan daartoe echter niet besluiten. De examencommissie gaat in zo'n geval na of de beoogde aanpassing gerelateerd is aan de beperking, of de aanpassing doeltreffend is, of de aanpassing de exameneisen raakt en of er een alternatieve aanpassing mogelijk is die recht doet aan de deelnemer met een beperking en binnen de bevoegdheden van de examencommissie valt. Als de examencommissie na dit onderzoek tot de conclusie komt dat er spanning blijft tussen wat nodig is voor de deelnemer en wat volgens de regels mogelijk is,

wendt de examencommissie zich volgens artikel 2c tot het CvE. Bij zeer zware beperkingen en/of combinaties van beperkingen is het standaard pakket niet adequaat. Dan is verdergaand maatwerk nodig. Dat kan, maar alleen onder verantwoordelijkheid van het CvE als "eigenaar" van de centrale examens.

Dat laatste is ook van toepassing bij bijvoorbeeld zeer zware lichamelijke beperking, waarbij zonder hulp van een assistent geen toetsenbord kan worden bediend. Deze zware beperking mag niet een beletsel zijn om examen af te leggen, maar de daarvoor noodzakelijke aanpassingen zijn niet de bevoegdheid van de examencommissie (al is het alleen al omdat dan een half uur tijdverlenging niet toereikend zal zijn). Bij lichtere lichamelijke beperkingen kan een half uur extra worden toegekend (omdat bediening meer tijd kost). Zoals bij alle beperkingen stelt de examencommissie vast of de beperking invloed heeft op de benodigde tijd. Het zeer beperkte schrijfwerk in centrale examens mbo maakt dat een motorische beperking niet te allen tijde noopt tot tijdverlenging.

Stappenplan beperkingen algemeen

Geldt voor centrale examens Nederlandse taal en rekenen

1. De examencommissie vergewist zich er tijdig van dat er deelnemers zijn voor wie vanwege een beperking een aanpassing bij de centrale examens wellicht aan de orde is.
2. De examencommissie gaat na of het noodzakelijk en doeltreffend is om examencondities zoals genoemd in artikel 7a toe te passen.
3. De examencommissie gaat na of de deelnemer voldoet aan de eisen, van toepassing op artikel 7b, gaat na of de daarin vermelde aanpassing noodzakelijk en doeltreffend is en kent deze zo nodig toe.
4. De examencommissie vermeldt de genomen maatregelen in een dossier gekoppeld aan het proces verbaal van de afname.
5. Als de examencommissie tot de slotsom komt dat wellicht aanpassingen gewenst zijn die buiten de competentie van de examencommissie vallen, dan wendt de examencommissie zich tot het CvE.

3.7 Ziekte

Door ziekte, van kortere of langere duur, kan het voorkomen dat een deelnemer minder goed in staat is om bij het centraal examen te tonen wat hij kan. Bij ziekte van kortere duur ligt het voor de hand de examinering uit te stellen, bij een ziekte van langere duur kan dat minder gewenst zijn.

Net als in het onderwijs en bij de instellingsexamens heeft de instelling, resp. de examencommissie, verschillende mogelijkheden waarbij op onderdelen soms contact met of overdracht aan het CvE nodig is.

Een mogelijkheid die in ieder geval wordt geboden is tijdverlenging met ten hoogste een half uur. Dat is geen automatisch recht bij ziekte, de examencommissie weegt af of tijdverlenging relevant en adequaat is. Medicijngebruik kan een reden zijn om tijdverlenging toe te staan, zeker als expliciet bekend is dat het medicijn vertragend werkt op het opnemen of verwerken van informatie. Bijvoorbeeld bij diabetes is tijdverlenging toegestaan (en aan te raden). Het neemt druk weg en voorkomt daardoor ook medische risico's.

Wat ook zonder meer kan en door de examencommissie kan worden geregeld, is het tijdelijk onderbreken van het examen (met behoud van de netto tijd). Een deelnemer met Pfeiffer kan snel vermoeid raken. Een korte of langere onderbreking met rust (en zonder mogelijkheid van contact met andere geëxamineerde deelnemers) kan dan effectief zijn, en is in dit geval in beginsel fairder dan tijdverlenging. Immers, wie snel vermoeid is moet juist niet langer werken....

De praktijk stelt o.a. aan deze optie grenzen. Als een deelnemer met een ziekte die tot extreme vermoeidheid leidt na tien minuten twee uur moet rusten, ontstaat een niet meer haalbare afnamecontext. In dat geval neemt de examencommissie contact op met het CvE.

Incidenteel komt het voor dat door ziekte een deelnemer niet in staat is informatie van een beeldscherm op te nemen, of dat maar gedurende zeer korte tijd kan. Ook als zich dat voordoet, neemt de instelling contact op met het CvE.

In de regelgeving worden geen eisen gesteld aan medische verklaringen ten behoeve van de aanpassing. Dat is ook niet nodig, omdat de facto de eisen van het examen niet worden aangepast, alleen de wijze waarop wordt geëxamineerd. Bij bijvoorbeeld diabetes spreekt het eigenlijk vanzelf dat de instelling op de hoogte is en dat een formele verklaring overbodig is. Bij minder goed "zichtbare" ziektes lijkt de vraag om een formele verklaring logisch. De behandelende artsen zijn daar echter op goede gronden terughoudend in. De regelgeving rondom de centrale examens zal dat dan ook niet eisen. In plaats van een formele verklaring als "aanpasvoorwaarde" kan het voor de examencommissie wel prettig zijn om meer informatie te hebben over mogelijkheden en onmogelijkheden in het kader van het onderwijs en de toetsing. Via de deelnemer is het vaak wel mogelijk daaromtrent meer helderheid te krijgen.

Bij de keuze van aanpassingen kan het zinvol zijn ook te checken wat noodzakelijk is. Niet elke gevraagde aanpassing is nodig, alternatieven die dichterbij de standaard afname blijven voldoen vaak ook. Voorbeeldexamens bieden de gelegenheid om dat in de praktijk te ervaren.

Stappenplan bij langer durende medische omstandigheid *Geldt voor centrale examens Nederlandse taal en rekenen*

1. De examencommissie gaat na in hoeverre de medische omstandigheden een aanpassing van de wijze van afname van de centrale examens noodzakelijk of gewenst maken.
2. De examencommissie kan daartoe maatregelen nemen die de examens als zodanig niet raken.
3. De examencommissie kan tevens besluiten tot verlenging van de examenduur met ten hoogste een half uur.
4. De getroffen maatregelen worden vermeld in een dossier gekoppeld aan het proces verbaal van de examenzitting.
5. Als de maatregelen onder (2) en (3) niet afdoende worden geacht, neemt de examencommissie contact op met het CvE, coe-beperking@cve.nl.

3.8 ...en als er iets fout gaat bij de afname?

Onvermijdelijk, ondanks alle zorgvuldigheid: bij een groot aantal afnames kan het een enkele keer gebeuren dat een deelnemer met een beperking niet krijgt waar hij recht op heeft en wat met hem is afgesproken. Of dat hij iets krijgt waar hij geen recht op heeft. Wat dan?

Benadeeld

Als een deelnemer niet krijgt waar hij recht op had, dan is hij benadeeld. Bijvoorbeeld als door een administratieve vergissing niet is doorgegeven dat hij een half uur langer mocht werken en de toezichthouder de zitting op de voor iedereen geldende eindtijd heeft beëindigd. Misschien heeft de deelnemer geprotesteerd, misschien was hij te verbluft en kwam hij er pas later mee. Die middag, of de volgende ochtend. Maar in ieder geval nog voordat hij het resultaat weet

Is de deelnemer benadeeld, dan kan in beginsel het recht worden toegepast om het examen opnieuw af te leggen. Dat vergt wel enige afweging. Als bijvoorbeeld het halve uur verlenging niet is geregistreerd maar de deelnemer is al voor de vastgestelde standaard eindtijd vertrokken, dan hoeft van een nadere maatregel geen sprake te zijn. Wordt voor een nieuwe afname gekozen, dan vervalt het resultaat van de eerdere zitting (ongeldigverklaring). Het is geen herkansing maar een nieuwe gelegenheid om het examen af te leggen onder de condities waarop de deelnemer recht heeft (inhaalsessie).

Overigens is het een goede bepaling dat de deelnemer zo spoedig mogelijk meldt dat hij niet heeft gekregen waarop hij recht had, maar dat hij de keuze heeft om de beslissing over een eventuele ongeldigverklaring en daarop volgende extra kans uit te stellen tot hij het resultaat weet. Het staat hem immers vrij om te besluiten dat hij weliswaar is "benadeeld" maar niet ernstig genoeg om er werk van te maken.

Bevoordeeld

Het omgekeerde komt ook voor: een deelnemer krijgt een niet toegestane, niet toegezegde aanpassing. Bijvoorbeeld gebruik van audio zonder dat hij dyslexie heeft.

Is de kandidaat (wellicht) bevoordeeld, dan schat de examencommissie in of het voordeel zo groot is (kan zijn!) dat nadere maatregelen nodig zijn. Is dat het geval, dan wordt het

examen ongeldig verklaard en moet de deelnemer het examen opnieuw afleggen. Vanzelfsprekend wordt in dit geval de keuze niet aan de deelnemer gelaten.

Ook als onduidelijk is of de deelnemer oneigenlijk voordeel kan hebben gehad van een niet overeengekomen aanpassing, dan moet deze lijn worden gevolgd. Iedereen, ook de deelnemer, heeft recht op een resultaat waarover geen discussie mogelijk is en waarbij niet achteraf vraagtekens kunnen worden geplaatst.

Instellings- en centrale examens

Het bovenstaande is voor examencommissies niet nieuw. Het kan zich immers bij alle instellingsexamens ook voordoen dat achteraf blijkt dat een deelnemer is benadeeld of oneigenlijk bevoordeeld. In het examenreglement van de instelling kan dit helder geregeld worden (inclusief procedures en beroepsmogelijkheden) voor instellings- én voor centrale examens.

4 Wie is waarvoor verantwoordelijk?

De instelling is verantwoordelijk voor het onderwijs en de examinering van de deelnemers, en belegt ten aanzien van de examinering een aantal taken bij de door haar ingestelde examencommissie. Met de invoering van centrale examinering Nederlandse taal en rekenen is blijft de instelling verantwoordelijk voor de afname. Daarnaast is op grond van artikel 6 lid 1 van het Examenbesluit WEB het College voor Examens belast met een aantal taken, zoals het vaststellen van opgaven, van regels voor afname, van de beoordeling en de omrekening van score naar cijfer. De artikelen in het eerste hoofdstuk van deze brochure zijn daarvan een uitwerking. In dit hoofdstuk wordt nader toegelicht hoe de verantwoordelijkheden en taken van instelling c.q. examencommissie en het CvE zich verhouden.

Verantwoordelijkheid examencommissie

De examencommissie van de instelling is er verantwoordelijk voor, dat bij de centrale examens gehandeld wordt conform de voorschriften van het CvE. Maar de examencommissie is ook gehouden aan andere wet- en regelgeving. Bij deelnemers met een beperking is dat onder andere (vooral) de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (Wgbh/cz).

Deze wet verplicht de instelling, en in dit geval dus de examencommissie, om (binnen redelijke grenzen) belemmeringen weg te nemen die voortvloeien uit een beperking van de deelnemer. Daarbij kan van de deelnemer worden verlangd dat hij de beperking en de daardoor ervaren problemen meldt. Het is niet nodig dat het voorstel van aanpassing van de deelnemer wordt overgenomen, een adequaat alternatief is toegestaan.

De (examen- of beroeps-)eisen hoeven niet te worden aangepast, maar moeten wel bekeken worden op hun uitgangspunten. Een "toevallige" uitwerking van de exameneisen in een concrete toets met concrete afnameregels kan en moet misschien worden vervangen door iets anders dat minder blokkerend werkt.

Schiet een instelling, een examencommissie, naar het oordeel van de deelnemer tekort dan kan deze een klacht indienen bij de examencommissie zelf, een beroep doen op de commissie van beroep voor de examens van de instelling (WEB artikel 7.5.1.), of

een beroep doen op het College voor de Rechten van de Mens (voorheen op de Commissie Gelijke Behandeling). Een uitspraak van het College voor de Rechten van de Mens is niet bindend. Uiteindelijk kan de deelnemer zich wenden tot de rechter. Een rechterlijke uitspraak is bindend.

Gedeelde verantwoordelijkheid bij centrale examens

Bij de instellingsexamens hebben de examencommissies hiermee jarenlange ervaring. Centrale examens echter zijn nieuw. Mag daar de examencommissie net zo ver gaan als bij de instellingsexamens, dus in relatieve vrijheid met inachtneming van de eisen aanpassen? Of mag de examencommissie niets, het zijn nu eenmaal centrale examens?

Geen van beide is juist. De verantwoordelijkheid van instelling en examencommissie geldt onverkort voor het door de deelnemer af te leggen centrale examen. In de regeling, geldend voor het komende studiejaar, is ook bij voortdurende aangegeven dat het de examencommissie is die beslist dat aanpassing noodzakelijk is, en die kiest binnen de mogelijkheden in de regeling aangegeven. Dus audio en tijdverlenging voor dyslecten, enzovoorts.

Contact met het CvE als aanbod niet adequaat lijkt

Maar wat als het aanbod niet adequaat lijkt? Als er sprake is van een beperking die in de regeling niet is voorzien, of van een deelnemer met verschillende beperkingen waardoor de standaard aanpassingen niet meer passend zijn?

De examencommissie die meent dat het examen "centraal" is en dat er dus niets mogelijk is, schiet tekort in zijn onderzoekplicht. De examencommissie die echter op grond van deze verantwoordelijkheid zelf kiest voor een ander centraal examen, is eveneens in overtreding. De gedeelde verantwoordelijkheid betekent in dit geval dat de examencommissie *contact opneemt met het College voor Examens*. De instelling kent de deelnemer en zijn beperking, het College voor Examens is eigenaar van de centrale examens en kan daardoor bepalen welke aanpassing, gegeven de beperking, mogelijk is. Daarna beslist opnieuw de examencommissie of het wordt toegepast. Dit lijkt complex maatwerk maar is een onvermijdelijk gevolg van de plicht om de deelnemer met een beperking recht te doen. In het afgelopen pilotjaar is daarmee al ervaring opgedaan, onder andere met een deelnemer die dyslectisch is én een auditieve beperking heeft, waardoor de standaard oplossingen voor beide groepen niet

passend zijn. Maatwerk kan overigens op termijn leiden tot nieuwe regels en nieuwe standaard aanpassingen.

Rol van de inspectie

De inspectie beslist niet vooraf, maar oefent toezicht uit. De inspectie gaat na of de instelling niet bijvoorbeeld de regels van het CvE heeft overtreden ("te" soepel is geweest). Maar ook of de instelling zich aan de Wgbh/cz heeft gehouden (voldoende heeft onderzocht wat mogelijk is en adequate aanpassingen heeft geregeld). Allemaal toezicht achteraf. Dossiervorming is daarom van belang.

5 Relatie tussen instellings- en centraal examen

Afstemming, maar verklaarbare verschillen

Het centraal examen is nieuw, het instellingsexamen bestaat al lang en is al lang geregeld – zij het dat de instellingsexamens voor Nederlands, in het eindcijfer gekoppeld aan een centraal examen, ook nieuw zijn.

Voor beleid, begeleiding en deelnemers is het van belang dat – rekening houdend met de bepalingen van het CvE ten aanzien van de centrale examens – de samenhang tussen instellings- en centrale examens wordt gewaarborgd. Dat is ook goed mogelijk.

Voor zowel instellings- als centraal examen geldt dat door aanpassingen of hulpmiddelen belemmeringen i.v.m. een handicap moeten worden weggenomen. Voor zowel instellings- als centraal examen geldt dat moet worden nagegaan of de aanpassingen niet in strijd zijn met de exameneisen. Voor zowel instellings- als centraal examen geldt dat die afweging in eerste instantie ligt bij de examencommissie. En voor zowel instellings- als centraal examen geldt dat de inspectie achteraf toezicht uitoefent. Waarbij zowel nagegaan wordt of niet exameneisen zijn aangetast, als of de deelnemer heeft gekregen waar hij recht op heeft gezien zijn beperking. Voor het centraal examen geldt nog een aanvullende bepaling. Waar de afweging ligt bij de examencommissie, kan het bij centrale examens gebeuren dat de door de examencommissie adequaat geachte aanpassing verder gaat dan het speelveld dat in de regeling wordt geboden. Dan wendt de examencommissie zich tot het CvE (artikel 2c).

Hoe zorgt de examencommissie daarbij voor samenhang tussen instellings- en centrale examens?

Niet door altijd en overal precies dezelfde regels toe te passen. Aard en opzet van de instellingsexamens kan anders zijn dan die van de centrale examens en dat vraagt dan weer om andere hulpmiddelen en aanpassingen.

Maar ook niet door zich gedurende de opleiding en bij instellingsexamens geen rekenschap te geven van de eisen van het centraal examen.

Een tweetal voorbeelden.

Als bij instellingsexamens de deelnemer altijd onbeperkte tijd krijgt (je ziet maar hoe ver je komt), dan is hij wellicht onvoldoende voorbereid op een centraal examen waarbij de tijdverlenging in het algemeen tot een half uur beperkt is. Er

kunnen goede redenen zijn om soms de tijdsduur niet te beperken (deze afweging in relatie met de exameneisen is aan de examencommissie), maar er zijn ook goede redenen om de deelnemer vaker te confronteren met beperkte uitlooptijd, zodat hij leert daarmee om te gaan.

Een tweede voorbeeld: sommige dyslectische deelnemers ontwikkelen een voorkeur voor een bepaald lettertype, bijvoorbeeld Verdana. De wetenschappelijke grondslag voor effectiviteit ontbreekt, maar een gevoelde voorkeur kan werken. Zeker als die voorkeur gevoed wordt doordat de instelling het mogelijk maakt dat de deelnemer bij al zijn materiaal en instellingsexamens zelf de letter kiest. Dan zijn de centrale examens in Arial veel lastiger dan als de deelnemer op het lettertype is voorbereid.

[Dit lijkt misschien een gezocht voorbeeld maar in het voortgezet onderwijs doet zich iets vergelijkbaars voor met lettergrootte. Terwijl puntgrootte 12 aantoonbaar doeltreffend is, wordt in schoolexamens toch soms consequent gewerkt met A3-vergrotingen en wordt de leerling onbedoeld "verwend"].

Het is dus van belang om in het instellingsexamen, rekening houdend met exameneisen en met de beperking van de deelnemer, praktisch mogelijke aanpassingen toe te staan. Maar daarbij geeft de examencommissie zich tevens rekenschap van het feit dat de deelnemer óók voorbereid moet worden op het centraal examen. Verschillen in aanpassing tussen instellings- en centraal examen zijn mogelijk, en waarschijnlijker naarmate de aard van de examinering meer afwijkt. Het centraal examen is niet een excuus om aanpassingen in het instellingsexamen niet toe te staan. Maar in het achterhoofd houdt de examencommissie het feit dat ook adequate voorbereiding op het centraal examen gewenst is.

In het kader daarvan is het, zeker bij zware of meervoudige beperkingen, van groot belang dat de examencommissie en de instelling tijdig onderzoekt wat bij de centrale examinering mogelijk is. Misschien kan de instelling c.q. de examencommissie in zo'n situatie al bij de aanmelding informeren bij het CvE welke aanpassingen (buiten de standaard) mogelijk zijn. Dat maakt het mogelijk een evenwichtig ontwikkelings- en onderwijstraject op te zetten dat niet gedomineerd wordt door de eisen van het centraal examen maar waarin met die eisen wel rekening wordt gehouden.

De examencommissie "kan"

In de regelgeving voor de centrale examens staat nogal eens "de examencommissie *kan..*". Dat woordje is aanleiding tot misverstanden, of kan in ieder geval aanleiding zijn tot misverstanden.

Waar *kan* staat, betekent dat (uiteraard) niet dat de examencommissie naar willekeur beslist. Maar het betekent ook niet dat iedere deelnemer die met een verklaring komt, een automatisch recht heeft op een formeel mogelijke aanpassing. De examencommissie beslist binnen de kaders van het overheidsbeleid (met name ook die van de Wgbh/cz), en de door het CvE aangegeven kaders. De examencommissie neemt daarbij het overheidsbeleid als uitgangspunt, formuleert op grond daarvan het eigen beleid en opent daarin de mogelijkheid om in bijzondere situaties, waar nodig in overleg met het CvE, maatwerk te verrichten. Voor een deelnemer met één been heeft de examencommissie de mogelijkheid om op basis van de formele CvE-regels op grond artikel 7b de examentijd met een half uur te verlengen. Met andere woorden: de afweging of een half uur extra kan worden toegekend, valt binnen het "speelveld" van de examencommissie, er hoeft geen contact te worden opgenomen met het CvE. Maar daarmee is de toekenning van een half uur nog niet een automatisme. Het woordje *kan* betekent hier dat de examencommissie ook *kan* besluiten dat de deelnemer dit recht bij de huidige centrale examens *niet* heeft, omdat er geen relatie kan worden gevonden tussen de handicap en deze maatregel. Gebruikt de deelnemer medicijnen die de reactiesnelheid beïnvloeden, dan kan op die gronden weer wel het extra halve uur worden toegekend. De afweging ligt bij de examencommissie die nagaat in hoeverre met de maatregel een belemmering wordt weggenomen. De inspectie kan toetsen of de instelling adequaat beleid heeft dat de deelnemer op maat recht doet.

Bij dyslexie is de toekenning van het halve uur eigenlijk vanzelfsprekend, bij andere beperkingen kan de afweging complexer zijn en mede worden bepaald aan de hand van in het onderwijs opgedane ervaringen. Waarbij al te grote meetnauwkeurigheid ook niet werkt, overigens.

En wellicht ten overvloede: ook bij beslissingen, genomen door de examencommissie ten aanzien van de afname van centrale examens, geldt voor de deelnemer de mogelijkheid van beroep bij de commissie van beroep voor de examens van de instelling of bij het College voor de Rechten van de Mens.

6 De deskundigenverklaring

De regel: artikel 3

Voor aanpassingen in geval van een beperking die niet zintuiglijk of lichamelijk van aard is, is een verklaring nodig van een ter zake kundige orthopedagoog of psycholoog. De bepaling van het CvE voor centrale toetsing in het mbo is gelijk aan die voor het voortgezet onderwijs.

Doorstroming vanuit VO

De omschrijving *ter zake kundig* is ruim en het ontbreekt de examencommissie aan de mogelijkheid om de kundigheid vast te stellen. In het algemeen zal bij de overstap van vo naar mbo bekend zijn dat sprake is van een beperking, en heeft de school voor voortgezet onderwijs op grond van de verklaring al maatregelen genomen: aanpassingen in het onderwijs, remediale ondersteuning en extra oefening, en aanpassingen bij de centrale examens. De mbo-instelling kan daarbij aansluiten.

Een nieuwe verklaring

Het kan gebeuren dat een diagnose pas laat wordt gesteld en de mbo-instelling te maken krijgt met een recente verklaring. Begaafde leerlingen hebben soms handige technieken om de beperking onopgemerkt te laten – en ineens blijken die technieken niet meer afdoende. Dan kan de instelling zich niet baseren op de praktijk in het vo maar moet de instelling zelf nagaan welke gevolgen de eventuele diagnose heeft voor onderwijs en examinering.

Het komt ook voor dat instelling en deelnemer samen vaststellen dat een beperking risico's met zich meebrengt voor het bereiken van de doelen, zonder dat er een deskundigenverklaring is. Dan wordt een traject gestart van ondersteuning, remediëring en extra oefening. Als daarnaast extra hulpmiddelen of aanpassingen nodig zijn, is bij centrale examens een verklaring van de deskundige nodig o.g.v. artikel 3. De deskundige kan zich mede baseren op de ervaringen in het ondersteunende en remediërende traject en de tests die daarvan deel uitmaken. Hij hoeft niet alles opnieuw en blanco te onderzoeken.

Geen voucher voor examenpluche

Het omgekeerde komt ook voor: een deelnemer meldt zich (misschien onverwacht) met een verklaring. Er is geen VO-praktijk, en geen mogelijkheid om de kundigheid van de deskundige te onderzoeken. Twee stappen liggen voor de hand. Een goede stap is het checken of de deskundige bij een beroepsvereniging is aangesloten. Geen garantie, maar wel een extra zekerheid. En daarnaast (veel belangrijker): een verklaring is niet een voucher voor examenfaciliteiten maar het startpunt voor een ondersteunend en remediërend traject in het onderwijs dat van de deelnemer een inspanning vraagt om zo goed mogelijk met zijn beperking om te gaan. Wie dyslectisch is, is niet vrijgesteld van lezen maar moet méér gaan lezen (met hulpmiddelen). Wie vanwege een storing in het autistisch spectrum moeite heeft met het onderscheiden van hoofd- en bijzaken, moet zich daarin (ondersteund door de instelling) extra trainen. De verklaring, de ondersteuning in het onderwijs en de extra inspanning van de deelnemer zijn samen de basis voor faciliteiten bij de centrale toetsing.

De inhoud van de verklaring

Deskundigenverklaringen en de bijbehorende rapporten kunnen heel verschillend van aard en gedetailleerdheid zijn. Zij bevatten zinnige observaties van de mogelijkheden van de deelnemer maar soms ook uitspraken die horen bij de competentie van examencommissie en/of het CvE of zelfs in het geheel niet mogelijk zijn. Als de deskundigenverklaring aangeeft "recht op eenvoudiger taal bij de toetsing", of "recht op gebruik van de rekenmachine onder alle omstandigheden", of "recht op gebruik van een digitaal woordenboek", dan formuleert de verklaring strakker dan formeel binnen de competenties van de deskundige kan. Bedoeld wordt (en meestal staat het er zo): "xxx heeft baat bij". Het is aan de examencommissie en de instelling om af te wegen of waar de deelnemer baat bij heeft in het onderwijs kan worden toegestaan (een digitaal woordenboek kan helpen de woordenschat te vergroten), of het bij het centraal examen kan worden toegestaan zonder afbreuk te doen aan de exameneisen (kan dus bij een digitaal woordenboek niet), en of er geschikte alternatieven zijn. De deskundigenverklaring vertaalt zich in een onderwijstraject en in maatregelen bij het examen, maar *niet* als automatisme. Veel deskundigenverklaringen maken dit onderscheid op een heldere manier. Zo niet, dan geven de ervaringen in het onderwijs meer helderheid.

Onderwijs en examens zijn één geheel

Faciliteiten bij de examens en inspanningen (van instelling en deelnemer) in het onderwijstraject horen bij elkaar. De meeste beperkingen zijn niet *on/off* maar bevinden zich in een spectrum. Alleen in een samenhang van onderwijs, remediëring en inzet van hulpmiddelen kan worden vastgesteld of van een "resistente" beperking sprake is en of de consequenties voor de examinering van dien aard zijn dat ook bij het centraal examen aanpassingen nodig zijn, en in welke mate. Examens zijn "gewoon" deel van het onderwijstraject. Met dien verstande dat het centrale karakter van de centrale examens betekent dat de instelling niet autonoom kan handelen maar blijft binnen de door het CvE op grond van de exameneisen geboden kaders en indien nodig contact opneemt met het CvE (artikel 2c).

7 Tijdverlenging

De waarschijnlijk meest toegepaste aanpassing bij zowel instellings- als centrale examens is een beperkte verlenging van de toetsduur. Bij centrale examens kan de instelling dat toestaan met een maximale verlenging van een half uur, bij fysieke of zintuiglijke beperkingen en bij andere beperkingen mits een deskundigenverklaring aanwezig is.

Tijdverlenging is in feite een schot hagel, maar in veel gevallen zeer adequaat. De dyslectische deelnemer met zijn leesprobleem, de snel afgeleide ADHD-er, de deelnemer met een beperking in het autistisch spectrum die moeite heeft om figuurlijke taal te duiden, de deelnemer met dyspraxie die moeite heeft handelingen en denkstappen te ordenen, de visueel beperkte en de auditief beperkte deelnemer, zij kunnen alle om heel uiteenlopende redenen baat hebben bij iets meer tijd. En dat kan: met een half uur tijdverlenging worden de exameneisen niet aangetast, beperkte tijdverlenging maakt niet een heel andere werkwijze mogelijk die exameneisen omzeilt (zoals alle woorden in het woordenboek opzoeken). Het geeft de deelnemer wat meer ruimte voor de aanvullende activiteiten voordat of nadat hij zich in de echte examenvraag verdiept. Om te lezen, te ordenen, op de computer in te voeren. Van belang zijn in het algemeen naast dit schot hagel wel aanvullende maatregelen in onderwijs en toetsing. De dyslectische deelnemer is niet ontslagen van lezen maar leest meer (eventueel met hulpmiddelen). De autistische deelnemer krijgt extra training in het interpreteren van figuurlijke teksten en wordt goed voorbereid op de context van de centrale examinering, enzovoorts. Ook bij ziekte (medicijngebruik dat concentratie beïnvloedt) kan het halve uur extra net het beetje ruimte bieden dat nodig is. Is vermoeidheid het belangrijkste symptoom van de ziekte, dan kan ook onderbreking van het examen worden overwogen.

Het toekennen van het halve uur tijd is mogelijk voor iedereen die valt onder de in artikel 7 genoemde categorieën, maar is geen automatisme. Een deelnemer met één been heeft een zichtbare lichamelijke beperking maar komt niet - vanwege louter deze beperking - in aanmerking voor deze maatregel. De examencommissie heeft de professionele verantwoordelijkheid om vast te stellen of deze lichamelijke beperking bij het afleggen van een digitale centrale toets een beperkende factor is en zal dus in zo'n geval tijdverlenging niet toestaan. Maar anderzijds:

waar een half uur verlenging wordt toegestaan, hoeft niet te worden gemillimeterd en te worden gekeken of misschien bij deze beperking 17 minuten afdoende zijn. Het halve uur is bedoeld voor rechthebbenden, maar in ieder geval worden door het halve uur de exameneisen niet aangetast zodat enig voordeel van de twijfel bij toekenning van dit schot hagel mogelijk is.

Soms is meer dan een half uur tijdverlenging door de aard van de beperking gewenst. Een forse verlenging kan allerlei ongewenste strategieën mogelijk maken die de facto exameneisen ondergraven. Bijvoorbeeld is het dan mogelijk om alle woorden in het woordenboek op te zoeken terwijl een redelijke basiswoordenschat in ieder geval bij de centrale examens Nederlands een exameneis is, en het woordenboek slechts bedoeld is voor het opzoeken van een enkel woord. Daarom moet de examencommissie, indien meer tijdverlenging gewenst lijkt, contact opnemen met het CvE.

Meer tijdverlenging is "standaard" bij examens voor deelnemers met een visuele beperking. De aard van de beperking en van de noodzakelijke aanpassingen maakt meer dan een half uur gewenst. De gewijzigde afnameduur (tot een verdubbeling van de tijd) wordt vermeld bij de levering van het examen en hoeft dus niet afzonderlijk bij het CvE te worden "aangevraagd". Wat *niet* kan, is het optellen van halve uren op grond van verschillende beperkingen. Aan de dyslectische ADHD-er mag de examencommissie niet twee maal een half uur toekennen. Het is goed mogelijk dat een deelnemer met meer beperkingen ook meer dan een half uur tijdverlenging nodig heeft. Maar in dat geval wendt dus de examencommissie zich tot het CvE.

Aandachtspunten tijdverlenging

1. tijdverlenging van een half uur kan bij de centrale examens worden toegestaan als de deelnemer een zintuiglijke of lichamelijke beperking heeft. Bij andere beperkingen geldt als voorwaarde dat er een verklaring is van een ter zake kundige orthopedagoog of psycholoog.
2. De examencommissie vergewist zich ervan dat tijdverlenging inderdaad (een deel van de) belemmering door de handicap wegneemt, en baseert zich mede op de ervaringen en regels in onderwijs en instellingsexamen.
3. Dyslectische deelnemers kunnen een half uur tijdverlenging krijgen voor het centraal examen Nederlands en voor het centraal examen rekenen. Dit geldt als zij de dyslexievariant met audio gebruiken maar ook als zij van audio afzien en dus een andere variant gebruiken.
4. Deelnemers met een auditieve beperking of ESM kunnen een half uur tijdverlenging krijgen voor het centraal examen Nederlands en voor het centraal examen rekenen. Bij gebruik van het aangepaste centraal examen Nederlands kan de extra tijd ruimer zijn. Dat vloeit dan voort uit de aard van de aanpassing en is bij het examen vermeld.
5. Deelnemers met een visuele beperking kunnen bij gebruik van het standaard examen (eventueel de dyslexievariant) een half uur tijdverlenging krijgen (Nederlands en rekenen). Wordt voor hen een aangepast examen besteld en gebruikt, dan geldt de daarbij vermelde tijd.
6. Voor deelnemers met andere beperkingen geldt dat de examencommissie de afweging maakt of tijdverlenging met een half uur doeltreffend is gezien de beperking. Als de beperking niet van lichamelijke aard is, dient een deskundigenverklaring aanwezig te zijn. Dit geldt voor Nederlands en rekenen, de afweging hoeft niet bij beide examens tot dezelfde uitkomst te leiden.

7. Bij ziekte weegt de examencommissie af of onderbreking (rustpauzes) de doeltreffende oplossing zijn, dan wel of tijdverlenging doeltreffender is. Combinatie van beide is ook mogelijk.
8. Als meer dan een half uur tijdverlenging gewenst geacht wordt, wendt de examencommissie zich tot het CvE. Dit is niet nodig voor het speciale examen voor visueel beperkte deelnemers, waarbij een ruimere afnametijd wordt "meegeleverd".

8 Het woordenboek

Hoewel niet specifiek voor deelnemers met een beperking, ziekte of bijzondere omstandigheden wordt volledigheidshalve hier ingegaan op het woordenboek. Juist ook bij beperkingen of andere bijzondere omstandigheden komen over dit hulpmiddel vragen.

Een eindelijk papieren verklarend woordenboek Nederlands is toegestaan bij de centrale examens Nederlands en rekenen. De deelnemer mag dus een woordenboek gebruiken, de instelling moet hem in staat stellen het te gebruiken. De examencommissie bepaalt of de deelnemer het woordenboek zelf meeneemt, of dat het beschikbaar is in de examenruimte.

De "standaard" is een gewoon verklarend woordenboek Nederlands. De deelnemer die dat wenst, mag kiezen voor een andere vorm van de verklaring. Bijvoorbeeld een beeldwoordenboek (waarschijnlijk toch te simpel voor 3F en misschien ook voor 2F), een speciaal woordenboek "Nederlands als tweede taal", of een woordenboek dat de Nederlandse woorden omzet naar zijn thuistaal. Dat heeft alleen zin als hij die thuistaal schriftelijk voldoende beheerst.

De examencommissie kan (bijvoorbeeld in het examenreglement) bepalen dat wie een van de standaard afwijkend woordenboek wil meenemen, dat tijdig vooraf dient te melden. Dat maakt het beter mogelijk om met de deelnemer na te gaan of het echt zo effectief is als verwacht, en voorkomt verwarring bij de start van de examenzitting.

Een digitaal woordenboek is *niet* toegestaan. Is ook niet mogelijk op de computer bij de standaard digitale examens, maar technisch gezien zou de deelnemer een tweede vertaalcomputer erbij kunnen gebruiken. Dat mag dus niet. De reden daarvoor is het feit dat de opzoeksnelheid van de vertaalcomputer zeer hoog is. Een redelijke woordenschat is een van de onderliggende exameneisen bij Nederlands, en met een digitaal woordenboek wordt die eis niet meer getoetst. Het woordenboek is niet een continu te gebruiken naslagwerk maar wordt ingezet bij een enkel woord waarbij de deelnemer ineens aarzelt. Uit de centrale examens VO is dat bekend van onder meer de woorden *sedert* en *mits*. Verkeerd begrijpen van deze woorden kan de deelnemer bij een hele tekst op het verkeerde been zetten. Even opzoeken is dan een toe te juichen strategie die mogelijk is omdat het woordenboek is toegestaan.

Ook bij het woordenboek geldt: als de examencommissie meent dat een aanpassing nodig is die in de regels niet is voorzien, wordt contact opgenomen met het CvE.

9 Levering studiejaar 2013-2014

In het studiejaar 2013-2014 worden (gewone) centrale examens afgenomen in:

Periode 2 (28-10-2013 tot 07-12-2013)

Periode 3 (06-01-2014 tot 15-02-2014)

Periode 4 (17-03-2014 tot 26-04-2014)

Dyslexie

Aangepaste examens voor deelnemers met dyslexie (taal en rekenen) worden standaard in alle periodes aan alle instellingen geleverd en hoeven niet speciaal te worden besteld.

Auditieve beperking

Aangepaste examens voor deelnemers met een auditieve beperking (alleen taal) worden **op bestelling geleverd voor periode 2 en 4**, de wijze waarop de examens geleverd worden wordt nog bekendgemaakt.

Visuele beperking

Aangepaste examens voor deelnemers met een visuele beperking (taal en rekenen) worden **alleen op bestelling geleverd voor periode 3 en 4**. De melding (met vermelding 2F/3F en taal en/of rekenen) moet **uiterlijk 15 oktober 2013** gedaan zijn via COE-beperking@cve.nl.

Overige beperkingen en afwijkende aanpassingen

Een melding cq verzoek om aanpassing buiten de standaard regels wordt door de examencommissie zo spoedig mogelijk gericht aan het CvE, via COE-beperking@cve.nl.

Andere aangepaste examens

Als meer aangepaste examens dan bovengenoemde in het studiejaar 2013-2014 worden geleverd, worden de instellingen daarvan zo spoedig mogelijk op de hoogte gesteld.

Voor deelnemers met een auditieve of visuele beperking is maatwerk vereist, van instellingen, Cito, CvE en Dedicon. Dat vereist zorgvuldige planning van productie, levering en afname. Mocht vanwege zwaarwegende omstandigheden afname voor een visueel of auditief beperkte deelnemer in een andere periode gewenst zijn, dan kan contact worden opgenomen met CvE en wordt onderzocht wat mogelijk is.

De aanpassingen voor deelnemers met een visuele beperking zijn zo verstrekkend dat levering vóór periode 3 niet mogelijk is en dat bestelling uiterlijk op 15 oktober vereist is.

